

עמיחי שמעוני

האומה החיה

(חלק א)

מבוא

במאמר זה* ננסה לגבש השקפה מסוימת לגבי היחס בין עולם הטבע הסובב אותנו, שאליו אנו הולכים ומתוודעים עוד ועוד בזכות תגליותי החדישות של המדע, לבין התורה, המייצגת מבט אלוקי רוחני על העולם. כאנשים מאמינים, מתבוננים אנו בתהליכים המתרחשים סביבנו במבט כפול: במבט סיבתי - הבוחן כל מקרה על פי הגורמים שהביאו להתרחשותו, ובמבט תכליתי - המחפש את משמעותם של התהליכים שקרו, מתוך הנחה שאין מקרים בלתי מכוונים במציאות והכל מנוהל על פי השגחה.

מקובלים אנו מפי קדמונינו שישנם רבדים במציאות. אנו חיים ברובד הנמוך הגשמי, אך קיימים גם עולמות נוספים דוגמת העולם הזה, הגבוהים יותר מבחינה רוחנית ומכוונים כלפי עולמינו. האלוהות שואפת להתגלות בכל הרבדים, מהגבוה ביותר ועד הנמוך ביותר¹. עולמנו הוא בבואה של עולם רוחני. גם הוא סוג של התגלות אלוקית². אנו ננסה להראות שכל המציאות על רבדיה השונים מתאפיינת באותן התכונות. כמו כן נעמוד על מעמדה של התורה ביחס למציאות ותפקידה בהשלמת המציאות. כבר דברו גדולי ישראל על מעמדה של התורה ביחס לעולם. חשיבותו של העיסוק בנושא זה היא, שעל ידי הבנת הקשר העמוק שקיים בין העולמות השונים הסובבים אותנו ניתן לפתח השקפה אמיתית יותר על העולם ותפיסה אחרת, גבוהה יותר, של המציאות. במאמר זה ננסה להמחיש

* תודתי נתונה לרב נחום אליעזר רבינוביץ ולרב יצחק שילת על שקראו טיוטה ראשונה של מאמר זה.

1. דוגמא לכך בבראשית רבה סט, ז: "בית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה".

2. ראה בעלי-שור לרב מרדכי וולבה, ירושלים, תשמ"ו: "הרי באמת העולם הנגלה והעולם הנסתר אחד הם...".

את הדברים על מנת לקרבם אל שכלו, ולבסוף גם אל ליבו של האדם המודרני. על ידי התבוננות פרשנית - הנעשית מתוך גישה אמונית עמוקה, ומתוך הכרה של המציאות - ננסה להאיר כמה מסיפורי המקרא וכמה ממאמרי חז"ל באור חדש, ולהראות כיצד מקבלים הם משמעות רחבת מימדים, מעבר למשמעות המצומצמת שנוטים ליחס להם מתוך השקפת עולם צרה. בדרך זו יוכל אדם להווכח ולחוש שאין פסוקי המקרא ומאמרי חז"ל בגדר משלים יפים ומליצות בעלמא, אלא אמירות הצופנות בתוכן אמת המוטבעת בכל המציאות הגלויה לעינינו.

הקדמה: על תורה ואבולוציה

"תורת ההתפתחות, ההולכת וכובשת את העולם כעת, היא מתאמת לרזי עולם של הקבלה, יותר מכל התורות הפילוסופיות האחרות..." (אורות הקודש, ח"ב עמוד תקל"ז)

ביחס לתורת האבולוציה** יש להעיר כמה דברים כדי להבין כיצד היהדות צריכה להתייחס אליה. תורה זו טוענת בקיצור, כי ישנו מוצא אחיד לעולם החי, וכי הוא מתפתח באופן רצוף, ומתקדם מרמת חיים אחת לשניה, המפותחת יותר מקודמתה - מן הדומם לצומח וממנו לחיים הראשונים החד-תאים, הדגים, העופות, היונקים ובסוף כמובן האדם. כמו כן, החיידקים הממלאים את עולמנו, הם אינם אלא שלב ביניים בין הצומח לחי. הופעת היצורים השונים היא תולדה של הסתגלות הולכת וגדלה לסביבת המגורים, על ידי מלחמת קיום וברירה טבעית³. המין החזק שורד. תורה זו כופרת בבריאה הראשונה. אין שום יהתערבות אלוהית חיצונית לתהליך הטבעי של התפתחות המינים השונים.

לפני שנציע מהו היחס הראוי אל תורה זו, נציין תופעה מעניינת, המלווה אותה כבר מראשית התקופה שבה החלו לבסס מסקנות מדעיות על נסיונות והוכחות. מדע זה, המבוסס על הוכחות ועובדות, הפריך השלכות רבות הקשורות בהכרת המציאות כפי שהיא, העולות מתורת דרווין. יש להעיר כי דרווין לא חידש את תורת האבולוציה, מקורה נמצא כבר אצל הפילוסופים היוונים. כיום כבר מקובל, כי החי לא מתפתח מהצומח, ואף יצור אינו מהווה "שלב" בהתפתחות⁴.

** המידע הקשור בתורת האבולוציה לקוח מספרו של אי קורמן אבולוציה ויהדות, תל אביב, תשל"ח. ספר זה דן כולו בנושא זה. [להלן: קורמן].

3. ראה פסקה ג.

4. ריה"ל כבר הבחין בראייתו החדה במה שאנשי מדע מכירים בימינו שאין אפשרות ליצור מעבר מדומם לצומח, או מצומח לדומם: "וכבר דמיתי (הדגמתי) לך ביצירת הצמח והחיים, ואמרתי כי הצורה אשר בה יהיה עצם צמח מבלתי צמח וחי מבלתי חי, איננה מן הטבעים אך מעשה אלהי מאת האלקים יתברך" (ספר הכוזרי, תרגום אבן תיבון, מאמר ג, כג). וראה קורמן עמ' 59-60.

לכל יצור יש את ייחודיותו וממלא הוא תפקיד משמעותי בעולם הטבעי. אפילו החיידקים, הבנויים גם הם במערכת שלימה של מינים ומשפחות, ממלאים תפקיד מכריע בתהליכים השונים של הדומם, הצומח והחי כאחד. כגון המיחזור הטבעי - הריקבון, שבלעדיו היה מתמלא העולם בזבל אורגני ופגרים. וכן לגבי טענת ההסתגלות לסביבה שעל ידה התפתחו היצורים השונים - כבר הוכח, כי אין תכונות הנרכשות ליצור במהלך חייו עקב סביבתו, עוברות בתורשה. ידוע שאפילו עיוור מלידה מוליד פקחים, וכני"ל דוגמאות רבות.

עם פרסום חיבורו של דארווין "מוצא המינים" התעורר פולמוס גדול וקמו מתנגדים רבים לרעיון ההתפתחות עקב המסקנות הפילוסופיות העולות מאליהן מתורה זו (אף שדרוין עצמו לא הוציא מהתאוריה שלו מסקנות פילוסופיות בכתב) ורבים התקיפוהו שהתאוריות שלו אינן עומדות במבחן הביקורת. ואף על פי כן, באופן לא מובן, עדיין לא עברה הגישה האבולוציונית מן העולם. אפילו אנשי מדע שדחו גישה זאת עיי מסקנות מדעיות ניסו לתת פרשנות אחרת לגישה זו ולמצוא דרך מתקבלת יותר כדי ליישם אותה. ואפילו אצל המתנגדים התריפים של הדרוויניזם, ניתן למצוא שבר ורעיון של השיטה המתנגב לתוך השקפותיהם. אך מעבר לאמונה בהשקפה זו, שכבשה את העולם, עוד לא ניתן הסבר מושלם שיראה את יישומה במציאות.

אמנם, קיימת התפתחות מסוימת והסתגלות לתנאים בכל יצור, המשפיעה על צבעו, שערו, או גדלו וכדומה אך לא יותר מזה. אין למצוא בתורת ההתפתחות מענה לשאלת היווצרותם של יצורים שונים, על אף הנתונים המראים שככל שהתקופה מאוחרת יותר, משתייכים אליה יצורים מפותחים יותר. כיום מניחים כי ההכחדות הטבעיות החוזרות ונשנות במהלך ההיסטוריה גרמו ילקפיצה משמעותית בהופעת החיים בכללותם על פני כדור הארץ, אך מניין נוצר מגוון היצורים השונים? על זה עוד אין למדע תשובה ברורה.

תופעה מוזרה זו מעידה בהכרח על קיומו של גרעין של אמת בהשקפה זו. אך זה טרם נחשף הודות לצד השווה שבכל הניסיונות השונים בהסבר ההתפתחות ובפיתוח השיטה, והוא, שכולם כפרו באצבע אלוקים העומדת בבסיס כל המציאות. ישנה ודאי מגמה של התפתחות בעולם, את זאת חשו רבים עוד בימי קדם ולכן נטו להזדהות עם ההשקפה הזאת ולנסות לגשם אותה לתורה מוחשית בראיית העולם הסובב אותם. אך טעו בני האדם בדבר שאילולא נמסר לנו בקבלה, קשה היה לנו לקבלו⁵, והוא, **שמגמת ההתפתחות מתחילה מדבר שהוא מחוץ לעולם ולא מתוך המציאות עצמה כפי שחשבו**. מגמה השואפת להתגלות, אפילו דרך מאבק על חייה, ולהופיע בריבוי גוונים המשלימים אחדות

5. אברהם היה יחידי בחפשו את בעל הבירה. כדי לבשר זאת לכל העולם יש צורך בעם שלם, וגם הוא זקוק לקבלה מפורשת בדבר מציאותו של הבורא.

כוללת אחת. היא המצווה על כל פרט: "למינהו!"⁶ על דרך זו ניתן להציע הסבר לתופעת ההתפתחות, הכה מוחשית והנראית גם לעיני המדע החדש בצורה ברורה, באופן שישלים את הפערים שעליהם עוד לא הצליח המדע לגשר.⁷ אין הכוונה להסבר מדעי, אלא גישה אמונית. ברגע שמנסים לנתק את ההתפתחות מאלקים וליישם דרך זו כפי ראות עינינו המצומצמת, עדים אנו ליישומים מעוותים של תורת ההתפתחות במהלך ההיסטוריה, שהביאו חורבן גדול. תורת הגזע הידועה לשמצה, שבאה בטענה שיש להעמיד את זכותו של החזק מעל זכותו של החלש למען 'השבחת הגזע'! ממילא יש למנוע הגשת עזרה סוציאלית או רפואית מהנחשלים והנכים, ולשמרה לאנשים בעלי מבנה אתלטי

6. כשם שסרבו הדרוויניסטים לקבל את בריאת העולם, כך סרבו לקבל את העובדה שלכל החיים יש מקור. לפני המצאת המיקרוסקופים סברו, כי ישנם יצורים רבים שמוצאם מענפים או סלעים או מרפש ובוץ ופגרים של חיות. זה כמובן חיזק את תפיסת ההתפתחות הפרימיטיבית. אך עם התפתחות כלי המחקר גילו, כי לכל יצור חי יש מקור; לדוגמא, יצורים מסוגלים להחדיר ביצית מופרית דרך נקבים זעירים בלתי נראים של אבן או של עץ, ושם היא מסוגלת להתפתח, וכנ"ל דוגמאות רבות. ככל שמפתחים את כלי הדרישה והחקירה - מצליחים יותר להתחקות אחר המקור של כל יצור חי. זהו גם כן סוג של התפתחות של האנושות בהכרת המציאות. גם הנפש היא רואה ואינה נראית (ברכות י, ע"א) וישנו קושי במציאות הדורש מאמץ שכלי ורוחני להתוודע אל עצם קיומה, באותה מידה היו קשיים, גם במישור המדעי, בגילוי של מוצא החיים הטבעיים, הן קשיים טכניים של חוסר ידע, והן קשיים מוסריים בקבלת האמת. ובע"ה, שמגמה זו תמשך עד שיעמוד כל העולם על כך שישנו מקור אחד משותף לכל הבריאה בכל מישורי קיומה...
- ישנה דוגמא מעניינת של מי שניסה לכפור אף בכח הדיבור שניתן לאדם כצלם אלקים, ולטעון שגם הלשון התפתחה בצורה אבולוציונית מקולות בהמיים. על ניסיון זה כותב טור-סיני בספרו "הלשון והספר": "דור אחר דור עמלו למצוא את הדרך שהלשון נתהוותה בה, ודור אחר דור התלבטו בשאלה חמורה זו מבלי שמצאו את התשובה עליה. ובסוף התייאש המדע ועד שהיה זה כמעט לכלל מוסכם במחקר הלשונית להתעלם משאלת השאלה הזאת...". (כפי שצוטט בספר "אבולוציה ויהדות", עמ' 103, הערה **40).
7. כלומר, יתכן וניתן להבין שגם התפתחות העולם הטבעי כפי שהוא נראה היום לא נעשתה בצורה רצופה אלא על ידי התקדמות טבעית ממושכת ונסיגה פתאומית או קפיצה פתאומית אל מעבר לנקודת השיא הקודמת, על דרך ההתפתחות הרוחנית של מין האדם, וכפי שיבואר להלן פסקה ב ובהערה 15. ועיין באיגרות הראי"ה ח"א צא, קלד, וכן ב"דברי הגות והערכה" לרב סולוביצ'יק במאמר "צירוף" לגבי התקדמות ונסיגה בהתפתחות הרוחנית הפרטית של האדם, שזהו מישור הניתן להשוואה ולהקבלה אל התהליכים האבולוציוניים הטבעיים. הרופי שאול אדלר במבוא למוצא המינים מוסד ביאליק ירושלים תשי"ך, מביא ראיות ליטעות הביולוגית שיש במהלך מחשבה זה המנסה להתלות בתורת מלחמת הקיום שטבע ולייסמו בחברה האנושית, אך נראה שדוקא במישור האנושי שבו מלבד החשיבה המדעית נכנסים גם שיקולים מוסריים יש הכרח בגורם שמקורו מחוץ לעולם האנושי כדי להנחות את האדם בדרך הישרה כדי שלא יתפתה אחר יצרו ויפרש את המציאות כאוות נפשו ולא דוקא מתוך חיפוש אחר האמת.

וכדומה. גם מבשרי הרעיון הקומוניסטי אימצו לעצמם את תורת האבולוציה כיוון שתאמה את השקפתם האנטי דתית. הם התעלמו בשל כך מן המדע ואף ניסו למנוע מן המדע החדש להתפשט, לבל יסתור את השקפתם. לאור השקפתם המעוותת פיתחו את החקלאות בברית המועצות, והתוצאות ידועות לכל, מחסור ורעב, ואובדנם של מיליונים.

תורת ההתפתחות היא השקפה-אמונה בעלת עוצמה גדולה והשפעה רבה, שההמונים לא הרפו ממנה במשך שנים רבות ואף דחו מפניה עובדות מדעיות שהתגלו. יש לנסות להתמודד עם גישה זו מתוך נקודת מוצא שונה לגמרי, שממנה התעלמו במכוון לאורך כל הדורות.

"אבל איך להתאים את כל הקשר הרוחני, של כל הרצאת מחשבותיו שנתאגדו יחד על פי הסדר של פתאומיות ודליגה⁸, שהיא מצלת את המחשבה מלשוטט במה שהוא רחוק מחוגה, בהפגשן עתה עם החטיבה החדשה של ההתפתחות (כלומר, בהפגשן עם קו מחשבה חדש), ההולכת ומתפרסמת וכובשת מקום בלבבות, לזה צריכה הזרחת אורה מרובה, שתהיה הולכת וחודרת בכל השדרות, עד אשר תופיע בסדריה הנוחים גם בחוג היותר פשוט והמוני". (אורות הקודש ח"ב עמוד תקמ"ב).

היישום הנכון של השקפה זו עשוי להוות חיבור אמיתי, ברור ומוחשי של התורה למציאות הסובבת אותנו. רק על ידי הבנת מקומה ותפקידה האמיתי של השקפה רבת עוצמה זו, נזכה ויתקיים בנו:
 "וְשִׁמְרֶתֶם וְעִשִּׂיתֶם כִּי הוּא חֻקְמֹתְכֶם וּבִינְתְּכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר לְשִׁמְעוֹן אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עִם חֻקְּךָ וְנִבְּוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה" (דברים ד', ו).

א. הקשר וההקבלה הקיימים בין הרבדים השונים שבמציאות [התורה - הרובד הגבוה; הישגי המדע החדשים - הרובד הנמוך]

תורתנו הקדושה, המהווה ביטוי לרובד הרוחני שבמציאות, מדברת אל האדם, החי בעולם הטבעי, בשפתו, הן מבחינה מילולית והן מבחינת תוכן הסיפורים ההיסטוריים המתוארים בה⁹. כבר עמדו ראשונים, ובפרט הרמב"ם (שמונה פרקים פרק ה; מורה הנבוכים ח"א, נה), על הצורך בהכרת המציאות הסובבת אותנו, בצורה מעמיקה, כלומר, הבנת תהליכי ההיסטוריה ומדעי הטבע ברמה גבוהה, כיוון שרק על ידי זה נוכל להבין היטב את השפה בה מדברת התורה אל המציאות.

8. ראה להלן פסקה ב.

9. על פי מאמר חז"ל: "דברה תורה כלשון בני אדם" (בבלי בבא מציעא לא, ע"ב).

על ידי התבוננות בתהליכים המתרחשים בשני הרבדים הנייל, ניתן להבחין ששניהם פועלים על פי חוקים דומים. התבוננות זו סוללת דרך חדשה הן בהבנת משמעותם של מאמרי חז"ל בלתי מובנים וסיפורים היסטוריים במקרא, והן בהענקת משמעות עמוקה לתופעות ההתפתחות הטבעית וההיסטורית בעולמנו.

ב. מאפייניו של הרובד הרוחני שבמציאות

אם נבחן את סיפורי ספר בראשית נוכל לעמוד על כמה נקודות המאפיינות את השתלשלות העניינים מהבריאה ועד מתן תורה. בהשתלשלות זו מתוארים תהליכים של התפתחות טבעית המתקדמת כביכול בכוחות עצמה, אך רצופה "התערבויות" של אלקים המשדד את מערכות הטבע ומשפיע על כיוון ההתפתחות על ידי מהלכים על-טבעיים. נדגים את הדברים:

הנקודה הראשונה בהיסטוריה של העולם היא עצמה פעולה ישירה של אלקים שבה יצר יש מאין את עולם הדומם והצומח - "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹקִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" (בראשית א', א). מכאן ואילך הבריאה ממשיכה להתפתח באופן טבעי ולהוציא לאור העולם את מה שטמון בה מבריאתה: "וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא עֵשֶׂב מְזֵרֵעַ וְרֵעִי" (שם, שם יב), "וַיִּשְׂרְצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה" (שם, כ), "וַיִּבְרָא אֱלֹקִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וְרֶמֶשׂ וְחַיֵּתוֹ אֲרֶץ לְמִינָהּ" (שם, כד)¹⁰. המילה "בריאה" נאמרה בסיפור הבריאה לגבי שלשה

10. "וכן אייר יוחנן בו ביום שנבראת הארץ בו ביום הולידה והצמיחה כל תולדותיה והיו כלם גנוזות תחתיה עד שאמר לה הקב"ה תוצא הארץ. תברא הארץ לא נאמר אלא תוצא הארץ דבר שהיה גנוז בה והוציאה כל דבר ודבר באותה הטבע הראוי לה להוליד ולהזריע מהם כדומה להם, ההי"ד למינה. אייר יהודה כך עשה הקב"ה לארץ כנקבה זו המעוברת ואח"כ מוציאה עוברת ממנה כך היתה הארץ בשעה שנבראת נתעברה מהיסודות כלם שנכנסו בה והם הוציאו כל תולדות של..". (וזהר חדש כרך א בראשית כד, ע"א), זהו ביטוי להתפתחות טבעית, אלא שהיא מתוכננת מראש ויוצאת אל הפועל בדבר אלקים.

ובאגרות הראי"ה ח"א, צא כותב הרב: "ופעמים שאנחנו מוכירים את האמצעים... בדרך דילוג 'יוצר הי' 'יועש הי' כמו שאנו אומרים 'או יבנה שלמה' ואין אנו אומרים ששלמה צוה לשרים והשרים לנמוכים מהם, והם לאדריכלים והאדריכלים לאומנים והאומנים לעושי המלאכה הפשוטים, מפני שהוא דרך ידוע, וגם איננו עיקריי". כלומר, ניתן לפרש בפרשת הבריאה ביטויים אלה כרומזים על תהליכים ממושכים, אלא שאין מטרת התורה לפרטם כי איננו עיקריי. אך נראה שבאה התורה ללמדנו בזה דבר נוסף חשוב והוא, שאין התהליכים האלה אלא מעשה אלקים. כלומר, גם לאחר הנתן הצינור "וַיִּבְרָא אֱלֹקִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ וְגו'" עדיין נדרש יתיקון ושכלולי מעשה ידי אלקים, שנאמר: "וַיַּעַשׂ אֱלֹקִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְגו'" (ראה רש"י שם פס' ז והעמק דבר לפס' כה). אם כן, לשון 'יעשיה' אינה בריאה חדשה יש מאין אלא יעיצוב המין על ידי אלקים. זאת מפני שמלבד סיפוק חומרי הגלם אין בכוחה של הארץ להוציא יצורים חיים שונים 'למיניהם' ללא 'התערבותו' המעשית של הבורא בשיכלולם. וזאת בניגוד לתפיסה

שלבנים: עולם הטבע כאמור לעיל, שם משמעותה יש מאין; עולם החי: "ויברא אלקים את התנינים הגדלים ואת כל נפש החיה הרמשת אשר שרצו המים למיניהם ואת כל עוף כנף למיניהו" (שם, כא), כאן משמעותה הפחת חיים בחומר הדומם¹¹; ורק כאשר הושלמה בריאתו והתפתחותו של עולם הטבע, 'התערבי אלקים שוב כדי לברוא בריאה נוספת שאותה לא היתה המציאות מסוגלת להוציא בכוחות עצמה: "וילאמר אלקים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (שם, כו), עשייה ישירה של אלקים, ולא שהמים או האדמה נצטוו להוציאם, ושם נאמר: "ויברא אלקים את האדם בצלמו בצלם אלקים ברא אותו ונקה ברא אתם" (שם, כז), שלוש פעמים נאמרה 'בריאה' באדם, להורות על הענקה מיוחדת במינה שהעניק אלקים למציאות ביחס למה שקדם עד כה. ואמנם, בפרק ב' מתבאר שבריאת האדם היא ירידת נשמה חדשה שכמותה עוד לא היה בבריאה שנבראה עד כה, גם לא בין בעלי החיים והעופות: "וייצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה ונפח באפו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה" (שם ב', ז). אף על פי שהביטוי "נפש חיה" מופיע גם אצל בעלי החיים - עומד תרגום אונקלוס על הבדל מהותי ביניהם, שכן בעוד שאצל בעלי החיים התרגום הוא "נפשא חיתא" - אצל האדם הוא מתרגם "והות באדם לרוח ממללא", כלומר, אותה נשמת חיים שבה זכו כל היצורים הנבראים, הופיעה בגופו המיוחד של האדם **כנפש מדברת**. זוהי מציאות של חיים המפותחים יותר מחיי יתר בעלי החיים שקדמו לה¹². ההתערבות האלוקית שבבריאת האדם נכנסת דווקא כאשר תהליך ההתפתחות הטבעית של העולם נשלם.

דוגמא נוספת לכך היא השלב הבא אליו מגיעה האנושות: סיפור שיעבוד בני ישראל במצרים; עשר המכות; יציאת מצרים; מתן תורה. ספר שמות פותח בהדרדרות בני ישראל, ההולכים ומתרבים, לתוך צרת השיעבוד. אמנם תהליך זה מתואר בפרק אחד אך כבלי השיעבוד הולכים ומתהווים במשך כמה דורות. ורק ברגע מסויים, בו מגיעה המציאות לשלב המוכן לגאולה, מופיעה גאולתם של ישראל ולא רגע קודם לכן: "וילאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד תזקה ישלחם..." (שמות ו', א). דווקא בעת התגברות השיעבוד

הדרוונסטית הטוענת שמוצא החי מן הדומם, ועיין בהקדמה, וראה מלבי"ם בראשית א, כ-כ. לאור היחס בין העשייה כפי שבארנו, לבין 'בריאה' כפי שנבאר להלן, מובן הפסוק החותם את סיפור הבריאה: "כי בו שבת מקל מלאכתו אשר ברא אלקים לעשות" (שם ב', ג) ועיין "העמק דבר" ו"הרחב דבר" שם וכן רמב"ם הקדמה למסכת אבות פרק שמיני).

11. ראה אור החיים וכן מלבי"ם שם.
12. אמנם ברמה הטכנית יש גם בעלי חיים מסוגלים לתקשר זה עם זה לצרכי קיום בסיסיים כגון מציאת מזון או הגנה, אך על ידי הדיבור האנושי ניתן ליצור דברים חדשים, ללבן סוגיה, להפרות את המחשבה, ליצור חיבור בין אנשים, להעביר מסורות תרבותיות, וכיוצא בזה.

שם ה', ו ואילך) מודיע ה' למשה על הפורענות העומדת לבוא על מצרים. מכאן ואילך מתחילה ההתערבות האלוקית, הגדולה ביותר בהיסטוריה, ומכה בארץ מצרים ומוציאה משם את בני ישראל. ביציאה זו ממצרים הופכים בני ישראל לעם, ותוך חמישים יום מקבלים הם את התורה בהר סיני. מתן התורה הוא למעשה המשך והשלמה לבריאת האדם¹³. גם פה יורדת למציאות "נשמת חיים" (בראשית ב', ז), אך ברמה גבוהה יותר שנועדה להעלות את גילוי החיים שבאדם למציאות חיים רוחנית יותר¹⁴. בעוד שבשלב הקודם דובר על יצור שמצד תכונות גופו המפותח היה מסוגל לכך שתנופח בר נשמת חיים, בשלב הנוכחי חוזרת ההיסטוריה על עצמה בביטוי רחב יותר של הופעת חיים, בצורה של אומה שלימה המביעה נכונות לקבל תורת חיים. ברגע שהמציאות מגיעה לשפל ומצוקה וזועקת לישועה שבלעדיה אין לה סיכוי להמשיך, וכן כשמגיעה לנקודה מסויימת של בשלות, וראויה לקבל מדרגה גבוהה יותר, מתערבת ההשגחה האלוקית, משדדת את חוקי הטבע ומקדמת את העולם בדרך נס ודילוג על פני תהליכים טבעיים, לדרגה גבוהה יותר¹⁵.

13. שבת פח, ע"א: "אמר ריש לקיש מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי, ה' יתירה למה לי? מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם, אם ישראל מקבלים את התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובהו". הרי שכל ממתנה של הבריה, והעלאתה מהמצב של התוהו ובהו הבראשיתי היא קבלת התורה אל תוך המציאות על ידי עם שנוצר למטרה זו. או במילים אחרות: במתן תורה נשלמת בריאת שמים וארץ. וראה בהקדמת הנצי"ב ב'העמק דבר' לספר שמות.

14. גמרא שבת פח, ע"ב: "ואמר רבי יהושע בן לוי: כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא יצתה נשמתן של ישראל, שנאמר (שיר השירים ה', ו) נפשי יצאה בדברו. ומאחר שמדיבור ראשון יצתה נשמתן, דיבור שני היאך קיבלו? - הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים, והחיה אותם..." ומסביר המהר"ל בתפארת ישראל פרק לאי כי מאחר וגודל המפגש של ישראל עם התורה הוא בלתי אפשרי כי אי אפשר כלל לאדם, הנמצא במדרגה של לפני מתן תורה, להתקיים מול מציאות החיים החדשה שהופיעה במתן תורה "כי במדרגת מציאות ה' יתברך אין נמצא שום מציאות כלל" ואם כן איך יכלו להמשיך לעמוד? אלא שהקב"ה חיבר אותם למקור החיות, כלומר, המציאות השתנתה מכאן ואילך, כי כדי לקבל תורה צריך שיהיה החיבור למקור החיות יותר ממה שהיה עד כה. הייתה שם מעין יתחית המתים זוטא, שנועדה לאפשר למציאות להתקדם, וכך אולי גם ניתן להבין את משמעות של השלב הבא אליו אנו צועדים, הלא היא תחית המתים העתידה בעז"ה.

15. א. לגבי עיקרון הדרגתיות ההופעה האלוקית המותנית בהתפתחות ראה בספרו של הרמח"ל קל"ח פתחי חכמה - פתח מב: "לאחר שבארנו שהאור אינו נכנס אלא בתיקון הכלים, עכשיו צריך לפרש איך הוא מציאות הכנסו, לפי ענין זה:

(א) תיקון הכלים היה הולך ונעשה מעט מעט, כי לכאורה יקשה איך אנו אומרים - שאין האור נכנס אלא כשיהיה נטהר הכלי, והרי ידענו שעדיין לא נשלם בירור השבירה, וכדלעיל, אם כן למה נכנסו אורות בכלים אפילו אחר התיקון, שהרי לא נשלמה הטהרה? תשובה לזה, שאין התיקון נעשה בבת אחת, אלא בהדרגה, כי התחיל מזמן התיקון, והולך ונעשה דבר יום ביומו, שהם הבירורים החדשים שנבררים בכל יום. ולפי התיקון הנעשה

אמנם במקביל אנו מוצאים 'התערבויות' אלווקיות בעלות אופי שונה, לא של נתינה אלווקית אלא של נטילה, עונש, חורבן וגלות. אותו אדם שנופחה בו נשמת חיים מגורש מגן עדן; האנושות כולה - נכחדת במבול, ואף נח, שמצא חן בעיני ה', יוצא לגלות ארוכה בתיבה; כל העונשים והקללות בתורה, חורבן המקדשים וכל שאר הפורענויות שפקדו את עם ישראל, ואף באלו שארעו בדרך הטבע - כבר הובהר במקרא כי מאת ה' הייתה זאת. כשם שחלה התערבות בעת קניין מדריגה, כך גם בעטיו של חטא ונפילת מדריגה. ההשגחה האלווקית לא תתן למציאות להדרדר מתחת לשפל מסויים.

חז"ל עומדים על רובד עמוק יותר המצביע על המגמה שבבריאה. על הפסוק הראשון בתורה נאמר בבראשית רבה פ"ג, ז: "מכאן שהיה הקב"ה בורא עולמות ומחריבן". ויבתורה שלימה (בראשית א, אות ע"ג) מובא מדרש נוסף: "כי ביה צור עולמים - מה תלמוד לומר? - להודיע שברא הקב"ה י"ח אלף עולמות". מה רוצים חז"ל ללמדנו בכך שהקב"ה ברא עולמות רבים והחריבם? מהו המסר הפנימי הטמון בדבריהם?

הר"י ברצלונני בפירושו לספר יצירה מסביר את העניין של י"ח אלף עולמות: "שברא הבורא י"ח עולמות, כל עולם ועולם כמידת זה העולם, וחקר שם אם יש בהן באותן העולמות בריות כמותנו, ואם יצר הרע שולט בהם, ויש להם תורה או אין בהם בריות בחטא ועוון, ואולי הן מלאכים ורוחות הן, או קרובין להן". חז"ל

- כך האור נכנס ובא, כדלקמן:

ב) וכפי מה שהיו נתקנים - כך היה האור הולך ונכנס בהם, כי הנה מיד שהגוף יחזור ויבנה אחר תחית המתים - הנה הנשמה תכנס בו, ותתחיל להתחבר עמו. ועם כל זה, כמה עליות יש עד שתגיע לסוף הענין. ונמצא שכפי הטהר הגוף - כך הנשמה באה ומתחברת, כי צריך לטהר תחלה מן הזוהמא, ואחר כך אפילו מרושם הזוהמא, וכן כמה פרטים בענין הזה. ובכל פעם נוסף הארה בנשמה. כך הוא למעלה - בתחלה האור נכנס, והוצרך לחזור ולצאת, אחר כך נתקנו חלקים מן הכלים, והתחילו האורות לבוא בתוכם. וכל מה שהולך הכלי וניתקן יותר חלקים - גם האור נכנס ובא יותר. וכשישלים הכלי להתברר בכל חלקיו - ישלים כל האור ליכנס. אך הזיכוד, מה שכל כלי מזדכך והולך - זה הוא בסדר העליון שזכרנו. וראה דברי מו"ר הרב נ' א' רבינוביץ' בספרו דרכה של תורה, מעלה אדומים תשנ"ט, עמ' 150-146.

ב. בדוגמה נוספת לסיגירת מעגלי שבו זכו לעליית מדרגה ניתן להבחין בתהליך השריית השכינה במשכן, כפי שתואר בספר ויקרא. השכינה לא התחילה להופיע בהדרגה תוך כדי בניית המשכן והקרבת הקרבנות. רק ברגע שהושלם הפרט האחרון של הקורבנות ביום האחרון למילואים, הגיעו ישראל לדרגה הראויה לקבלת השכינה, כאשר ישנו משכן בנוי. ברגע זה, שבו היה מוכן ומושלם הכלי שנועד לקבלת השכינה בקרב בני ישראל, הופיעה השכינה ברגע אחד: "וירא כבוד ה' אל כל העם" (ויקרא ט, כג).

ג. יש לציין שגם התפתחות המדע והכרת מבנה היקום עלו בהדרגה לפי יכולתה של האנושות לקבל את הדברים מבלי שישתקו את האדם או יפחידו אותו. ראה איגרות הראייה ח"א צא.

ודאי לא הכירו את העובדות המדעיות הידועות לנו כיום, אך הכירו הם בחכמתם את המבנה הרוחני הפנימי של כל המציאות. את המבנה הזה הם מתארים לנו אמנם בתור תהליך מסוים של התפתחות, אך לא כתהליך אקראי. ישנה מגמה של חקירה ובירור על הימצאותם של יצורים תבוניים בעלי בחירה, כלומר בני אדם כמונו, הראויים לקבל תורה!

ג. חוקי ההתפתחות על פי תורת דרווין

כפי שכבר הערנו בהקדמה, רבים מאנשי המדע דחו את טענותיהם של מפיצי תורת דרווין שטענו שהעולם מתפתח מתוך עצמו¹⁶, ושקיים רצף המגשר בין הדומם לבין הצומח והחי. אף על פי כן, מדענים רבים לא נטשו את הרעיון הבסיסי, המצביע על מגמה של התפתחות והשתכללות של מיני בעלי חיים, אלא שיפלו בתוכו את הנתונים החדשים שהתגלו במחקר המדעי. במילים אחרות, עשו שימוש במסגרת התיאור של ההתפתחות, כדי לכלול בו את יסיפורו של העולם כפי שהוא מצטייר כיום בעיני המדע.

לצורך מטרת המאמר נציין בקיצור כמה פרטים עיקריים כדי להמחיש את הקשר שבין תמונת העולם שהצליחה החשיבה האנושית ליצור על ידי השכל המדעי, לבין הדרך שבה מתייחסת התורה אל העולם בכלל ואל חיי האדם בפרט, ונגלה שהתורה, שקדמה לעולם¹⁷, הכירה היטב את האדם וטבעו, וידעה כיצד לנתב אותו אל תכלית יצירתו.

מקובל היום שהחיים הראשוניים על פני כדור הארץ הופיעו לפני כ-800,000,000 שנה והחלו להתרבות בתהליך איטי וממושך במשך מאות מיליוני שנים. במשך הזמן השתנו התנאים הטבעיים בכדור הארץ וגם צורת החיים הפרימיטיבית החלה להשתכלל. בתהליך זה שבו משכפלים התאים את עצמם ומתרבים החיים יש מושג שנקרא "הברירה הטבעית". פירושו הוא שבכל תהליך של שכפול אורגניזם, שהוא שכפול מדויק ברובו הגדול, ישנו אחוז קטן של "טעויות", כלומר מוטציות. הדור הבא יהיה בעל תכונות דומות לדור הקודם, אך

16. כל המידע לקוח מספרם של ח' נצר וע' בן בסט, מסע אל התבונה, תל אביב תשנ"ט, עמ' 65-67, 87-95. [להלן: "מסע"]. יש להעיר באופן כללי לגבי כל הידוע לנו על התקופה הקדומה של הווצרות היקום והחיים, כי לא מדובר בעובדות מוצקות אלא בהשערות שנתקבלו במדע בעת האחרונה. לרשותו של המדע עומדים ממצאים שונים שעל פיהם נעשה מאמץ לצייר תמונה כללית של העולם בתהליך התהוותו. יתכן ובעתיד יגלו דברים חדשים ותתקבל הסתכלות אחרת על העולם, אך אין זה פוגם כלל בדרך החשיבה המוצעת במאמר זה, שכן אין לדין אלא מה שענינו רואות, ובכל דור מוטלת על האדם חובה זו של התבוננות בבריאה על פי כח הבנתו.

17. "חמדה טובה יש לו בבית גנויו שהיתה גנוזה אצלו תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם" (זבחים קטו ע"א).

לא זהות לגמרי. ישנן טעויות "טובות", המקנות תכונות הישרדות טובות יותר שעל ידן יהיה לתאים החיים כושר הישרדות גדול יותר, וישנן טעויות המקנות למין תכונות הישרדות נמוכות יותר. מאחר ואחוז הטעויות הוא קטן מאוד יתכן ולא ישפיע כלל על אותו המין, במידה שפרטיו של המין הם מועטים. אך מין שפרטיו מרובים יהיה מושפע מהמוטציות שיקרו בו ויוכל לפתח תכונות טובות יותר של הישרדות. באה ה"ברירה הטבעית" וקובעת שהמין החזק ביותר הוא שישרוד והמין החלש יעלם, וכמו שנכתב כבר, בדרך הטבע המין המרובה יותר בפרטיו יהיה גם חזק יותר בכושר הישרדותו.

דבר נוסף המאפיין את תהליך התפתחותם של החיים הוא היכחדות של מינים מסויימים. כפי הנראה, היו הכחדות מינים רבות במהלך ההיסטוריה. הנתונים שהצטברו לגבי מספר המינים על גבי כדור הארץ לאורך התקופות השונות מראים, כי אחת ל-100-50 מיליוני שנים חלה ירידה דרמטית במספר המינים ומשפחות בעלי החיים. מיד לאחר תקופות אלה חלה עליה משמעותית במספר המינים החדשים. יתרה מזו, המינים החדשים היו שונים במידה ניכרת מן המינים שקדמו להם ונראה כי ההכחדות הגדולות הביאו לזירוז תהליכים אבולוציוניים ולקפיצה גדולה ולשכלול החיים וברבגוניות החיים.

לגבי סיבתן של ההכחדות הללו עלו כמה השערות: כתוצאה מפגיעות של אסטרואידים, המצויים במערכת השמש, בכדור הארץ. מצאו שישנו קשר הדוק בין הסבירות של פגיעות אסטרואידים ביחס לצפיפות הגופים שהיו מצויים במערכת השמש באותן תקופות קדומות, ובין כמות הכחדות המינים בכדור הארץ. פגיעה זו גורמת לשינויי אקלים קיצוניים המביאים להכחדת מינים שאינם מצליחים להסתגל אליהם. לפי ההשערה, זוהי הסיבה להכחדתם של הדינוזאורים לפני כ-65 מיליון שנה. השערה נוספת היתה שינויי אקלים שנבעו מהתפוצצות סופרנובה של כוכבים בקרבת כדור הארץ, וכן התפרצויות של הרי געש שגרמו גם הן לשינויי אקלים.

מין שנכחד לא יופיע עוד על במת ההיסטוריה. החיים ימשיכו להתפתח בדרך אחרת, על ידי מינים מפותחים יותר בעלי תכונות קיום חזקות יותר. זוהי תכונתו הידועה של הטבע. גם עץ שנגדע לא יוסיף לצמוח באותה דרך שבה צמח, אלא יצמיח ענפים מכיוונים שונים ויראה אחרת מכפי שנראה קודם לכן.

במשך השנים התפתחו מינים מפותחים יותר, זוחלים ויונקים, עד שהופיע יצור הזקוף משאר המינים שקדמו לו - האדם. זה קרה לפני כ-200 אלף שנה. כל הממצאים הארכיאולוגיים לגבי אותו אדם קדמון מעלים, שמדובר ביצור לא מפותח, החי בעדר ומתקיים קיום בסיסי ביותר, כלומר, אוכל, שותה ומת. בתקופות המתקרבות יותר לימינו, בערך כ-40,000 שנה אחורנית, חלה התפתחות מסויימת במין האדם אך עדיין פעילותו דלה ביותר והוא רחוק מאוד מהמיומנויות הבסיסיות של השבטים הפרימיטיביים ביותר החיים בימינו ללא

שום מגע עם תרבויות אחרות.

"לפתע ישנה קפיצה אדירה, כלל לא בקנה מידה של התפתחות הדרגתית. פתאום מופיעה תרבות עירונית עם בניינים, עם אומנות יוצאת מן הכלל, עם דתות ברורות, עם תחילת הכתב. זהו פער שבשום פנים ואופן לא ניתן לגישור עם יצור שמתוארך כ-2,000 שנה לפני כן. התרבות העירונית מציבה בפנינו את כל המורכבות של החברה האנושית: שליטים ונשלטים, אדונים ועבדים, רבדים חברתיים שונים, עשרות מקצועות - התמקצעות והתמיינות פנימית בחברה, שליטה בשטח גדול, בניה, אומנות, דת ושפה. כל התופעות הללו כאילו צצו בבת אחת. כל זה קרה לפני כ-6,000 שנה!"¹⁸

ד. המבט התורני על המציאות

עד כאן תיאור של התפתחות החיים עד להופעת האדם הנבון. כיום, כשעדים אנו לתגליות המדע ביחס להתפתחות העולם (אף על פי שרובן השערות - סביר להניח שבתמונה הכללית שהתקבלה על סמך כל הממצאים, יש גם הרבה מן האמת), חובה עלינו, מצד עבודת האמונה, לנסות להעניק משמעות פנימית לכל התהליכים הללו. לאחר שלמדנו במדרש (בפסקה ב) שמגמתה של הבריאה היא לקבל את התורה על ידי בריות הראויות לכך, יתכן ונוכל לתת משמעות להכחדתם של הדינוזאורים ששלטו בעולם למעלה מ-150 מיליון שנה, וכן להכחדתם הגדולה של מיני זוחלים רבים ששלטו בעולם בתקופה מוקדמת עוד יותר. לכל המינים הללו לא היתה עוד יזכות קיום (כלומר אפשרות לשרוד) על במת ההיסטוריה ונאלצו לפנות את השטח לאדם הנבון - בעל ההכרה והבחירה, הראוי שתנופח בו נפש מדברת - ולקבל את התורה, ולהביא את המציאות להשלמת מגמתה¹⁹. לאחר הכחדתם של המינים הללו המשיכו החיים להתרבות ולהשתכלל, אך הפעם בדרך מתקדמת ומפותחת יותר, כיוון שהטבע כאמור, לומד מטעויות²⁰. ניתן להבחין שגם בעולם הטבעי ישנה מגמה מתמדת בחיים האורגניים, של התפתחות והופעה יותר שלימה של החיים. על פי ההשערות

18. כך כותב ז' סולטונוביץ' בספרו בינה לעיתים, הר ברכה תשס"ב, עמ' 22. הפרופ' ני אביעזר בספרו: בראשית ברא, תל אביב תשנ"ד, עמ' 110-116 מביא באריכות את כל העובדות הנ"ל ומתבסס על מקורות מדעיים עייניש. לא כל המדענים שווים בדעתם לגבי התקופה המדויקת שבה הופיעו הדברים, אך הצד השווה שבדבריהם הוא שהכל קרה בפתאומיות. וראה דבריו של פרופסור שמואל ברגמן המובאים בהקדמתו של אבן-שמואל לספר הכוזרי, הערה 22.

19. ראה להלן פסקה ה בסופה. ואם תאמר, מדוע אם כן שלטו היצורים האלה זמן רב כל כך בעולם? זהו עצמו יתהליך הבירורי הארוך והממושך כפי שהוא בא לידי ביטוי בעולם הטבעי. הטבע לא ממחר לשום מקום, "כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול..."

20. ראה לעיל פסקה ג.

המדעיות ניתן להבין שגם עולם החי והצומח לא גדל בבת אחת על כל מרכיביו. החד-תאים הראשוניים חיו במים, ולאחר מכן הופיעו חיים ביבשה, ועם הזמן הופיעו הזוחלים, היונקים, הקופים, ולבסוף - יצורים זקופים הנקראים אדם²¹. כאמור לעיל¹⁷, גם מין האדם עבר התפתחות מסויימת במשך כ-200 אלף שנה. כאן נכנסת התורה לתמונה. ברגע הופעת יצור מפותח מאוד, לאחר היסטוריה ארוכה של התפתחות, והיה ראוי לקבל מהבורא "נשמת חיים", נפש מדברת, מתחילים סיפורי החיים המתמקדים באדם הנבון המוסרי, ובהתפתחותו הרוחנית בתור פרט ובתור אנושות שלימה²². האדם הראשון המתועד בתורה, מתוארך על פי חז"ל לתקופה שלפני כ-5765 שנים²³!

כאן פותחת התורה בתיאור ההיסטוריה האנושית, תיאור המתמקד בהתפתחות המוסרית של האדם. כעת נוכל להיווכח איך על פי אותם החוקים שבהם התפתחו והשתכללו החיים בכדור הארץ, ממשיכה המציאות את אותה המגמה אך בדרגה גבוהה יותר שמגמתה היא גילוי תכונתו המוסרית של האדם!

21. אנשי המדע שחקרו את התפתחות החיים בכדור הארץ, הציבו את כל שלבי ההתפתחות במעגל של שעה אחת, הנקרא יהשעה האבולוציונית, ומצאו שאם כל השלבים האלו שיקרו במשך 800 מיליון שנה היו מתרחשים בשעה אחת, מין האדם היה מופיע בשבריר השנה האחרון! קפיצה של ממש של המין המפותח ביותר ביחס למאות מיליוני שנות התפתחות איטית ("מסעי" עמ' 84). בדבר דומה ניתן להבחין בתהליך ההתפתחות הטכנולוגית של האנושות במאה העשרים, ביחס לאלפי השנים שקדמו לה. ולמעשה, כך מתפתח כמעט כל תהליך במציאות. ניתן להבחין בדוגמאות בולטות של יפאומיות ודליגה (ראה בהקדמה) במהלך ההתפתחות ההכרתית הרוחנית בעם ישראל במהלך ההיסטוריה, כגון מורה נבוכים עם בשורת הפשטת הגשמות, קבלת האר"י, ואף הראייה עצמו, וכל אלה הופיעו בלי קשר רציף לאלה שקדמו להם (העיר לי הר"י שילת).

22. לפי התאוריה הזאת, האדם הראשון עליו מסופר בספר בראשית לא היה היחיד ממין האדם בדורו שהסתובב כיצור בודד בעולם (ראה אגרות הראייה עמ' קה). מין האדם כבר היה קיים מזה 200 אלף שנה. אך יתכן לומר בהסבר הביטוי בחז"ל 'אדם הראשון' שהוא אכן היה ראשון במדרגת אדם היינו, הפרט המפותח ביותר במינו, בתכונותיו האנושיות ובתבונתו, שהיה מוכשר לקבל את הופעת החיים ברמה גבוהה יותר, כלומר - את הנפש המדברת. והרי מטיב זה חוזר על עצמו לאורך כל ימות העולם, שהמציאות זוכה לקבל נשמה יתירה ולהתקדם במדרגה כאשר היא מצליחה להצמיח מתוכה פרט אחד בעל מעלה גבוהה, יתכונות משופרות, שיקבל את הנשמה החדשה עבור כל המציאות: התורה, שהיא השלמת הבריאה כולה, נתקבלה רק על ידי עם אחד נבחר. וגם נח היה פרט יחיד בדורו שזכה לקדם את המציאות ולהביא להמשך החיים בעולם טוב יותר, בעוד ששאר הפרטים בדורו יכחדו במבול. וראה להלן בפסקה הבאה. וכ"ל דוגמאות רבות.

23. ראה לעיל פסקה ג לגבי תיאור הופעתו של האדם הנבון. בחישובים מעין אלו, סטייה של 200-300 שנה איננה משמעותית. לפי הבנה זאת אין שום סתירה בין התורה למדע בנושא גיל העולם. התאריך של חז"ל מתחיל מרגע שקבלה הבריאה משמעות לקיומה, היינו, בריאת האדם. כאן נשלמה הבריאה לגמרי ודוקא מכאן שייך להתחיל ולמנות את ימות העולם.

* מפאת אורכו של המאמר, יבוא חלקו השני בחוברת הבאה ("שמעתי" 162) בעה"ת ועם הקוראים הסליחה - המערכת.